

УДК 332.33:631.459:502.6

В. Ф. Камінський, доктор сільськогосподарських наук

І. П. Шевченко, кандидат сільськогосподарських наук

Л. П. Коломієць, кандидат сільськогосподарських наук

ННЦ «ІНСТИТУТ ЗЕМЛЕРОБСТВА НААН»

ЕКОЛОГІЧНО ЗБАЛАНСОВАНЕ ВИКОРИСТАННЯ ЗЕМЕЛЬ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОГО ПРИЗНАЧЕННЯ В КОНТЕКСТІ ДЕЦЕНТРАЛІЗАЦІЇ ВЛАДИ В УКРАЇНІ

Відповідно до Конституції України, земля є основним національним багатством, що перебуває під особливою охороною держави. Цінність землі як національного багатства полягає в її багатофункціональному призначенні [1].

Сучасний стан землекористування сільських територій в Україні залишається складним і неврегульованим, а основними проблемами сільськогосподарського землекористування, які безпосередньо впливають на стабільне стале функціонування аграрного виробництва, є:

- відсутність достовірної актуальної інформації про кількісний і якісний стан земель сільськогосподарського призначення, що ускладнює ведення системи державного кадастру, проведення землеустрою на загальнодержавному і регіональному рівнях у контексті розроблення загальнодержавних і регіональних програм використання та охорони земель, схем землеустрою і техніко-економічного обґрунтування використання та охорони сільськогосподарських земель адміністративно-територіальних одиниць, робочих проектів землеустрою із захисту сільськогосподарських угідь від деградаційних процесів, проектів консервації та рекультивації земель;
- недотримання землевласниками, землекористувачами законодавчо установлених обмежень, обтяжень, прав у використанні земель сільськогосподарського призначення, що призводить до активного прояву ерозійних та інших негативних процесів у землекористування;
- поява неприпустимих недоліків землекористування (парцеляція земель далекоземелля, черезсмужжя, вкраплювання, вклинювання та ін.), що потребує проведення в подальшому економічно затратних заходів із консолідації земель.

© Камінський В.Ф., Шевченко І.П., Коломієць Л.П., 2015

Тому, найгострішими проблемами, що необхідно вирішити в першу чергу, є питання удосконалення системи управління земельними ресурсами та землекористуванням. Найбільшою мірою уразливим місцем у використанні земельного ресурсу держави є землі сільськогосподарського призначення. За роки незалежності країни в умовах незавершеності земельної реформи залишаються невирішеними питання управління сільськогосподарськими землями, формування основних положень структури адміністрування подальшого розвитку сільськогосподарського землекористування та інфраструктури обігу сільськогосподарських угідь, за майже повної відсутності землеустрою, спрямованого на вирішення проблем планування і розвитку землекористування сільських територій, припинення бюджетного фінансування на роботи, пов'язані з охороною земель, які перебувають у сільськогосподарському використанні [6].

Гострота означених проблем сільськогосподарського землекористування обумовлена у першу чергу незавершеністю правового та економічного регулювання земельних відносин, відсутністю чіткої суспільно виваженої і адаптованої до сучасних соціально-економічних умов системи державного регулювання подальшого розвитку землекористування сільських територій.

Реформування землекористування держави в контексті основних вимог Постанови Верховної Ради України «Про попереднє схвалення законопроекту про внесення змін до Конституції України щодо децентралізації влади» потребує перегляду основних функцій органів центральної виконавчої влади щодо управління землекористуванням на загальнодержавному рівні. Нині назріла об'єктивна необхідність, і це визначено основними положеннями означеного закону, делегування частини повноважень щодо управління сільськогосподарським землекористуванням на регіональному, субрегіональному і на рівні територіальних громад [2].

Цим самим створюються умови для ефективного функціонування означених ланок системи адміністрування на державному, регіональному та місцевому рівнях з визначенням завдань щодо формування державної політики у сфері використання і охорони сільськогосподарських земель (Міністерство аграрної політики та продовольства) і територіальних громад з питаннями, які стосуються конкретних визначених у натурі землекористувань фермерських, особистих селянських господарств та сільськогосподарських підприємств.

Означена трирівнева структура управління сільськогосподарським землекористуванням дозволить удосконалити організацію уп-

равління землекористуванням сільських територій, ефективно використовувати сільськогосподарські угіддя, впроваджувати заходи з екологічно безпечного, раціонального використання земельних угідь, їх охорону та захист від деградації, підвищення та збереження родючості та продуктивності ґрунтів сільськогосподарських ландшафтів.

За опублікованими у 2014 році даними Світового банку, в сільськогосподарському виробництві України з кожного долара доданої вартості, в результаті ерозії втрачається біля третини, а на кожну тону отриманого зерна припадає біля 10 тонн змитого ґрунту.

Землі сільськогосподарського призначення розташовані на 2/3 території України, їх загальна площа становить 42776,9 тис. га, або 70,9% загальної площі, що свідчить про високий рівень її освоєності (рис. 1).

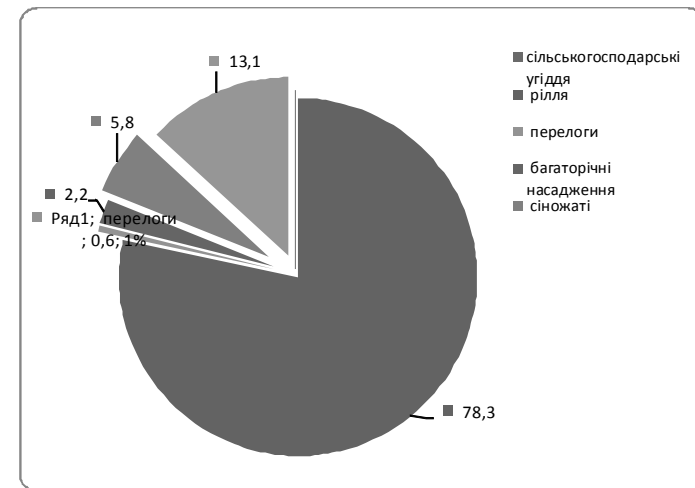

Рис. 1. Структура сільськогосподарських угідь станом на 01.01.2015 р., %

Важливе значення при аналізі сільськогосподарського землекористування має дослідження існуючої структури сільськогосподарських угідь. Станом на 01.01.2015 р. у структурі сільськогосподарських угідь рілля становить 32531,1 тис. га, або 78,3 % їх загальної площі, багаторічні насадження займають 892,9 тис. га, сіножаті – 2407,3 тис. га, пасовища – 5441,0 тис. га, перелоги становлять –

239,4 тис. га. Сільськогосподарське освоєння земель в Україні перевищує екологічно обґрунтовані межі.

Тому, пошук шляхів оптимізації сільськогосподарського землекористування, дієвих форм управління станом функціонування природно-господарських систем є досить актуальною проблемою, у розв'язанні якої важлива роль належить науковому обґрунтуванню принципів організації території із врахуванням структурно-динамічних особливостей агроландшафтів.

Охорона та раціональне використання агроландшафтів повинна стати одним із пріоритетів державної політики в аграрній сфері, що обумовлює необхідність пошуку шляхів забезпечення відповідного наукового супроводу комплексу заходів, спрямованих на збереження родючості та стабілізацію екологічної ситуації на ерозійно небезпечних землях, підвищення продуктивності сільськогосподарських схилів ландшафтів.

Таким чином, ННЦ «Інститут землеробства НААН», як одному з головних наукових кластерів Національної академії аграрних наук України, належать концептуальні напрями та рекомендації з оптимізації використання земельних угідь України; теоретичні і практичні основи систем землеробства для сучасних агропромислових підприємств; еколого-агрохімічна оцінка стану агроценозів; теоретичні та технологічні основи технологій вирощування основних польових і кормових культур [4,5].

Наукові дослідження ННЦ «Інститут землеробства НААН» спрямовані на поглиблення знань щодо опрацювання науково-практичних основ організації території сучасних землекористувань агроформувань, проектування та освоєння новітніх ґрунтозахисних адаптивно-ландшафтних систем землеробства, впровадження заходів з охорони і раціонального використання земельних ресурсів, що має стати основою для прогнозування тенденції розвитку сільських територій нашої держави на середню та довгострокову перспективу, а також виступити надійним підґрунтям для прикладних механізмів реформування вітчизняного агропромислового комплексу та розвитку сільських територій в контексті євроінтеграційної політики України [7,8,9].

На сьогодні ще недостатньо чітко висвітлено теорію та основні практичні положення системного підходу до проектування систем землеробства шляхом еколого-ландшафтного землевпорядкування території сільськогосподарських підприємств. Досить значна кількість аспектів досліджуваної проблеми залишається не виріше-

ною або є дискусійною, що зумовлює необхідність у більш поглибленому науковому обґрунтуванні підходів щодо проектування та освоєння адаптивно-ландшафтних систем землеробства.

Саме адаптивно-ландшафтна система землеробства передбачає системне використання організаційно-економічних, агротехнічних, землевпорядних, гідротехнічних, лісомеліоративних ґрунтоводоохоронних заходів, що сприяють уповільненню деградаційних процесів (рис. 2).

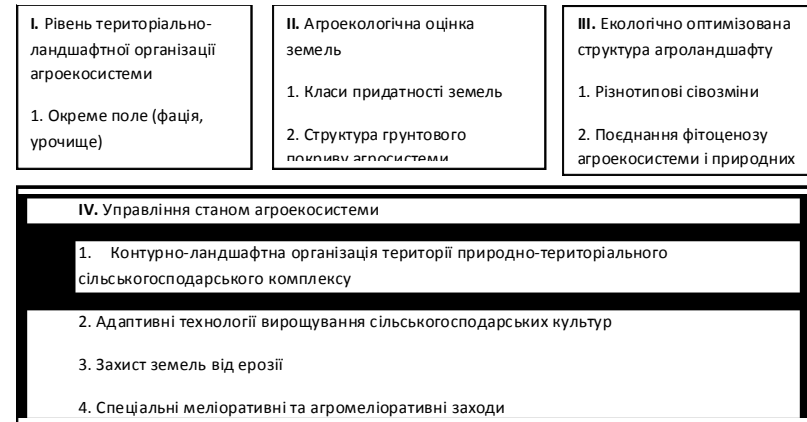

Рис. 2. Блок-модель еколого-ландшафтної організації території в системі адаптивного землеробства

Науковцями ННЦ «ІЗ НААН» встановлено основні принципи положення ландшафтно-екологічної організації території землекористувань, що базуються на застосуванні генетико-морфологічного методу структуризації території у поєднанні з позиційно-динамічними й парагенетичними характеристиками басейнових структур для обґрунтування і впровадження проектами землеустрою новітніх заходів з охорони, раціонального використання та відтворення продуктивного потенціалу ерозійно-небезпечних земель.

Ландшафтний підхід у дослідженнях розкриває просторово функціональну організацію агроландшафту, як основу для моделювання організації території сільськогосподарських об'єктів (рис. 3).

Об'єктом наукових досліджень ННЦ «Інститут землеробства НААН» з розроблення моделі ґрунтозахисної адаптивно-ландшафтної системи землеробства була вибрана територія Ржищівської

яружно-балкової ерозійної системи в межах Обухівського району Київської області. Географічно об'єкт дослідження розміщується в Правобережно-Придніпровському ерозійному районі зони Лісостепу і характеризується високим ступенем розчленування рельєфу та інтенсивним проявом водно-ерозійних процесів (рис. 4).

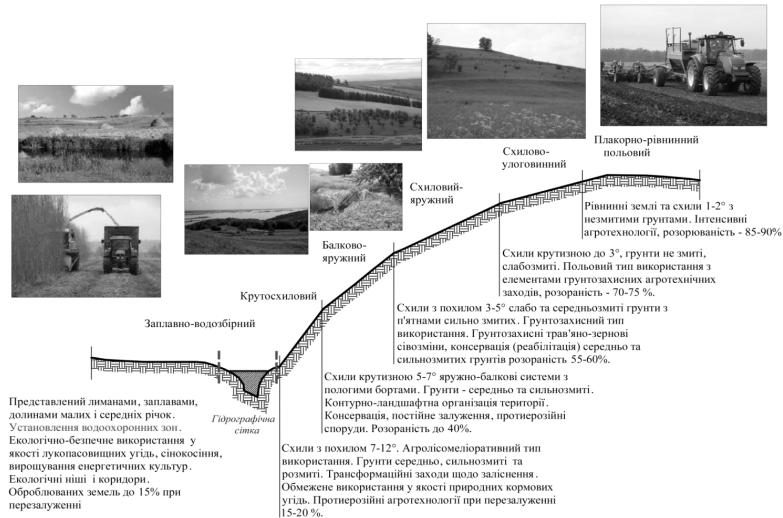

Рис. 3. Типи басейнових агроландшафтних систем, які являються базовими при проектуванні та освоєнні ґрунтозахисної адаптивно-ландшафтної системи землеробства (ГАЛСЗ)

Обґрунтовано теоретико-методологічні основи формування ґрунтоводоохоронно сільськогосподарських ландшафтів на засадах землевпорядного проектування та освоєння основних складових (ланок) ґрунтозахисної адаптивно-ландшафтної системи землеробства за контурно-ландшафтної організації території та диференційованого використання земель у межах не тільки окремих господарських структур, але й водозбірних басейнів малих річок та окремих природно-територіальних комплексів.

Принциповим заходом, що здійснюється в процесі складання і впровадження цієї системи, є оптимізація структури землекористування шляхом вилучення з інтенсивного обробітку деградованих земель, крутосхилів, ерозійно небезпечних ділянок з метою їх заліснення або залуження.

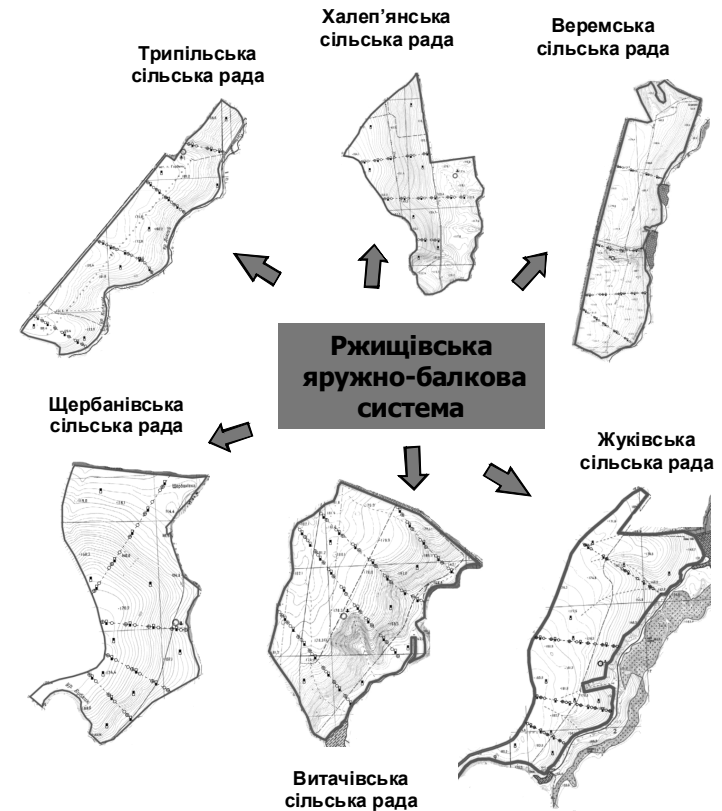

Рис. 4. Схема досліджуваних сільськогосподарських землекористувань в межах Ржищівської ерозійної яружно-балкової системи

Науковцями ННЦ «Інститут землеробства НААН» опрацьовані напрями удосконалення методології та методів оптимізації землекористування, методологія аналізу, оцінки та планування структури сільськогосподарського землекористування на основі еколого-ландшафтної землеустрою; удосконалено методику оцінки екологічної стабільності агроландшафтів; моделі оптимізації структури земельних угідь і землекористування на основі еколого-ландшафтної землеустрою.

Для успішної реалізації норм Закону України «Про землеустрій», зокрема щодо проведення землеустрою на землях усіх категорій незалежно від форм власності та впорядкування існуючих об'єктів землеустрою, необхідне також застосування ландшафтно-екологічного підходу [3]. Це стосується виявлення порушених земель, земель, що зазнають впливу негативних процесів, наукове обґрунтування та проведення заходів щодо відновлення чи консервації, рекультивациі порушених земель, землювання малопродуктивних земель, захисту земель від ерозії.

З огляду на особливу роль земель сільськогосподарського призначення у забезпеченні населення продуктами харчування, а промисловості – сировиною, вирішення цих питань можливе лише за умови виконання землевпорядних робіт та заходів, зокрема складання робочих проектів землеустрою щодо формування і впровадження системи ґрунтоводоохоронних заходів (захисту ґрунтів від ерозії) шляхом застосування основних складових адаптивно-ландшафтною системи землеробства з контурно-меліоративною організацією території; складання робочих проектів землеустрою щодо консервації деградованих та малопродуктивних угідь, рекультивациі порушених земель, культуртехнічних робіт, захисту земель від ерозії, підтоплення, підвищення і збереження родючості ґрунтів.

Висновки

Таким чином, проблему підвищення еколого-економічної ефективності використання земельних угідь необхідно вирішувати на державному і регіональному рівнях. На державному рівні повинні реалізуватися заходи щодо раціонального використання земельних ресурсів, а саме: ведення земельного кадастру; інвентаризація земель; перерозподіл земельних ресурсів між користувачами у разі нераціонального їх використання; оцінка негативних наслідків впливу господарської діяльності на навколишнє середовище; визначення економічних важелів впливу у напрямі екологобезпечного землекористування.

На регіональному рівні із метою оцінювання екологічної стабільності сільських територій необхідно розробляти проект землеустрою щодо еколого-ландшафтною організації території з визначенням необхідних заходів щодо охорони і раціонального використання земель, стабілізації агроландшафтів, оптимізації угідь, консервації деградованих земель та трансформації луко-пасовищних угідь на засадах еколого-безпечного використання.

1. Конституція України: прийнята 28.06.1996 року №254к/96 // Відом. Верхов. Ради України (ВВР). – 1996. - № 30. – Ст. 141.
2. Постанова Верховної Ради України «Про попереднє схвалення законопроекту про внесення змін до Конституції України щодо децентралізації влади»: 31.08.2015 р. № 656-VIII // Відом. Верхов. Ради України (ВВР). – 2015.
3. Закон України «Про землеустрій»: прийнятий 22.05.2003 року №858-IV // Відом. Верхов. Ради України (ВВР). – 2003. - №36. – Ст.282.
4. Камінський В.Ф. Досвід організації та ефективного використання земельних угідь в ерозійно-небезпечних агроландшафтах зони Лісостепу/ В.Ф.Камінський, І.П.Шевченко. – Посібник українського хлібороба; Т.1, К.:2013. – С.10-11.
5. Камінський В.Ф. Стратегія оптимізації використання земельних ресурсів в агропромисловому виробництві в Україні в контексті світового стабільного розвитку /В.Ф.Камінський, В.Ф.Сайко. – Вісник аграрної науки №3. – 2014.- С.5-10.
6. Третяк А.М. Концепція розвитку сільськогосподарського землекористування сільських територій /А.М.Третяк, В.М.Другак. – Землеустрій і кадастр №1-2, 2014 рік. – с.134.
7. Шевченко І.П. До питання методології ландшафтних досліджень в організації раціонального використання сільськогосподарських земель/ І.П.Шевченко, Л.П.Коломієць, О.В.Гірман. - Збірник наук. праць ІЗ УААН, Вип. 1. - Чабани. – 2006. – С. 21-25.
8. Шевченко І.П. Основные направления оптимизации землепользования в эрозионно опасных агроландшафтах Лесостепи Украины/ І.П. Шевченко, Л.П.Коломієць. - CONFERIANȚA CORPULUI DIDACTICOSTIINTIFIC “BILANTUL ACTIVITATII STIINTIFICE A USM IN ANII 2000-2002”. – Chisinau –2003 p.291-292.
9. I .P. Shevchenko Optimization of rural land use in the requirements of European integration / L.P. Kolomiets //Збірник «Землеробство». К.:2014. – С.6-7.

Розглянуто питання сучасного стану управління землями сільськогосподарського призначення в Україні. Запропоновано найперспективніші шляхи раціонального використання і охорони сільськогосподарських угідь шляхом формування і впровадження основних складових ґрунтозахисних еколого-ландшафтних систем землеробства. Обґрунтована необхідність комплексного підходу щодо формування цілісної системи ефективного сільськогосподарського землекористування на різних організаційно-правових рівнях в контексті децентралізації влади в країні.

Ключові слова: землекористування сільських територій, земельно-ресурсний потенціал, управління земельними ресурсами, деградація земель, децентралізація влади

Рассмотрены вопросы современного состояния управления землями сельскохозяйственного назначения в Украине. Предложены наиболее перспективные пути рационального использования и охраны сельскохозяйственных угодий путем формирования и внедрения основных составляющих почвозащитных эколого-ландшафтных систем земледелия. Обоснована необходимость комплексного подхода по формированию целостной системы эффективного сельскохозяйственного землепользования на различных организационно-правовых уровнях в контексте децентрализации власти в стране.

Ключевые слова: *землепользование сельских территорий, земельно-ресурсный потенциал, управление земельными ресурсами, деградация земель, децентрализация власти.*

The question of the current state of governance agricultural land in Ukraine is ascertained. A most promising ways of rational use and protection of agricultural land through the formation and implementation of the main components of soil eco-landscape systems of agriculture are proposed. The necessity of a comprehensive approach to the formation of an effective integrated system of agricultural land use on different legal levels in the context of decentralization of power in the country is based.

Keywords: *rural land use, land-resource potential, land management, land degradation, decentralization of power.*

Рецензенти:

Літвінов Д.В. — д. с.-г. наук

Дегодюк С.Е. — канд. с.-г. наук

Стаття надійшла до редакції 18.09.2015 р.